

Opus 735

A HÁBORÚ NYOMAI AZ ESTERHÁZY HERCEGI KINCSTÁR MŰTÁRGYAIN

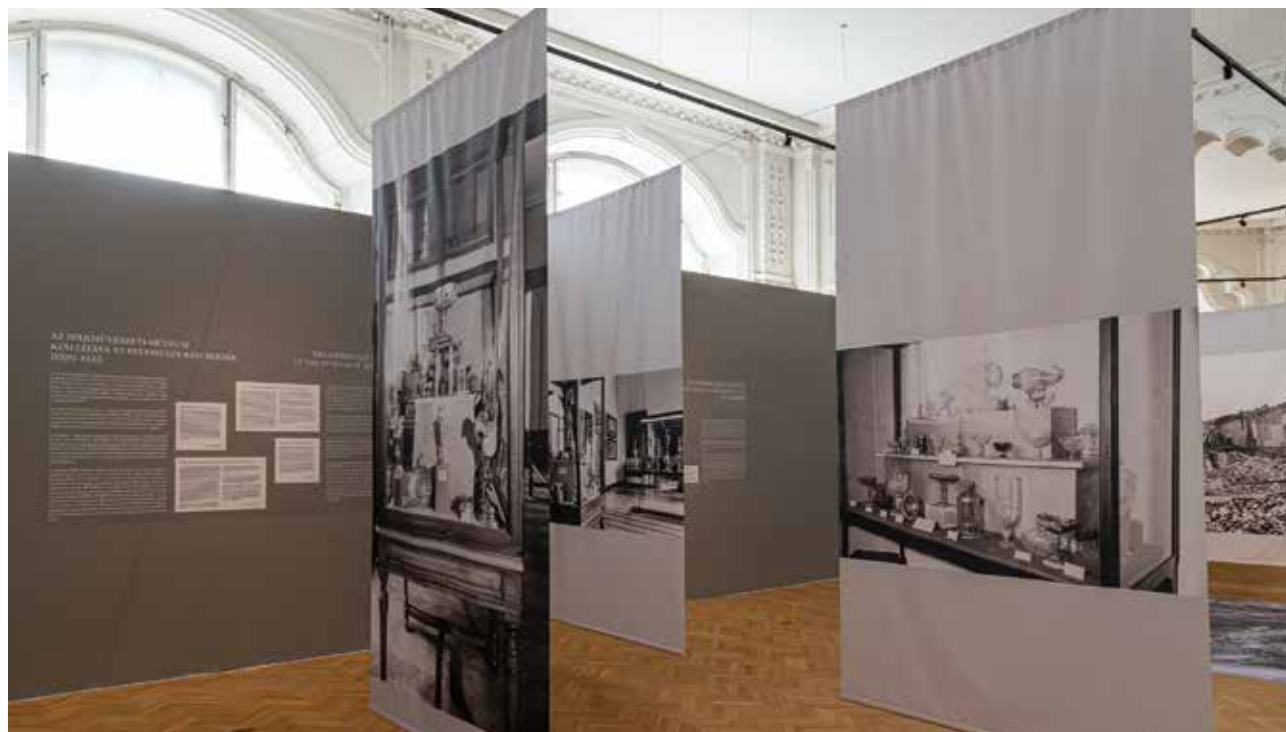
A megalapításának 150. évfordulóját idén ünneplő Iparművészeti Múzeum rendhagyó kiállításának címe arra utal, hogy 1872 óta ez az intézmény 735. regisztrált tárlata. Erre az alkalomra rövid időre ismét kaput nyit a múzeum 2017 óta zárva tartó Üllői úti palotája, méltó helyszínt nyújtva ennek a jubileumi kiállításnak.

És kevés méltóbb témát találhatott volna az intézmény az ünnepi alkalomra, mint az Esterházy-kincstár. Ezt a Magyarországon egyedülálló főúri gyűjteményt, amelynek története 100 év óta összefonódott a múzeuméval, és amelyet a múzeum szakmai gárdája valamennyi részlegre, osztályra kiterjedően, generációk óta őriz, kutat, gondoz.

Nem csak a jubileum éve miatt rendhagyó ez a hagyományos művészeti tárlatot performance-szal, külön erre az alkalomra szerzett zenével, archív

filmhíradórészletekkel ötvöző kiállítás. Különleges azért is, mert a kincstár anyagának eddig ismeretlen darabjait: a roncs állapotú műkincsek mintegy hatvandarabos válogatását – súlyosan megsérült, illetve javarészből megsemmisült vagy apró darabokra tört, de egykor a magyar főúri luxust reprezentáló dísz tárgyakat – tárja a közönség elé.

Az Esterházy-kincstár ugyanis a második világháború végén bombatalálat következtében súlyos, sok tekintetben helyrehozhatatlan károkat szenvedett. Szomorú aktualitásként, a szomszédos Ukrajnában dúló harcokra reflektálva, így válik ez a kiállítás egyúttal annak is mementójává, milyen hatalmas mértékű pusztítást, pótolhatatlan veszteséget okoz a háború a műkincsekben is.

Opus 735 – A háború nyomai az Esterházy hercegi kincstár műtárgyain című kiállítás (részlet) | Opus 735 – Traces of War on Artworks from the Treasury of the Princes Esterházy (exhibition photo) | Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2022

Fotó: Szalontai Zoltán / Iparművészeti Múzeum

Gyömbértartó maradványai | Remnants of a ginger holder | Augsburg, 17. század, lapis lazuli lapok, részben aranyozott ezüstmag és -foglatok, festett zománcdísz, egykori magasság: 22,2 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: Ej 292)
Fotó: Áment Gellért

Az Opus 735 – A háború nyomai az Esterházy hercegi kincstár műtárgyain című kiállítás részlete az idővonallal, valamint az Iparművészeti Múzeum kupoláját lezáró laterna gipszmodelljének darabjaival | Opus 735 – Traces of War on Artworks from the Treasury of the Princes Esterházy, part of the exhibition with the timeline and pieces of the plaster model of the lantern crowning the cupola of the Museum of Applied Arts
Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2022
Fotó: Szalontai Zoltán / Iparművészeti Múzeum

Vitrinek az Opus 735 kiállításon. Balra KÉPÍRÓ Ferenc: Losonczy Antal és Báthory Klára címerével ellátott, aranyozott ezüst díszkancsó és tál; a jobb oldalon Johann Michael MAUCHER: Dísztál a kagylófogaton ülő Galathea alakjával | Showcases of Opus 735 exhibit. Left: Ferenc KÉPÍRÓ: Silver-gilt ornamental cup and bowl with the coats of arms of Antal Losonczy and Klára Báthory; right: Johann Michael MAUCHER: Ornamental dish with the figure of Galatea sitting in a shell-chariot | Bal oldal: Kolozsvár / Cluj, 1548, aranyozott ezüst, a kancsó magassága: 106 cm, tál: Ø 80 cm (Esterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközpont, Fertőd); jobb oldal: 17. sz. vége, elefántcsont, 52,5x66,5 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: E 88.1)
 Fotó: Szalontai Zoltán / Iparművészeti Múzeum

Az Esterházyak kincstárának történetét megszületése óta háborúk kísérték. A család felemelkedésének és a kincstár kialakulásának a kora a 17. század. Ekkor, a török háborúk időszakában váltak egyre befolyásosabbá az Esterházyak, akiknek két tagja, Miklós (1582–1645) és Pál (1635–1713) is betöltötte a király után a legmagasabb, nádori méltóságot. A család nemcsak a politikában, de a harctéren is fölvetette a küzdelmet a törökkel. Esterházy Pál, aki birodalmi hercegi címet nyert 1687-ben, maga is részt vett a harcokban. Ő volt az, aki 1695-ben létrehozta a kincstárat is magába foglaló családi hitbizományt azzal a céllal, hogy az így jogilag lekötött vagyon osztatlanul és elidegeníthetetlenül szálljon a mindenkori örökösökre.

A diplomáciai ajándékok, hozományok, megrendelések és hadizsákmány révén is gyarapodó, a 17. század végére lényegében kialakult, legendásan gazdag kincstárat a sziklára épült, nyugat-magyarországi Fraknó vára (ma Burg Forchtenstein, Ausztria) rejtette. A biztonságos falak védelmében és hitbizományi státusának köszönhetően így évszázadokon át egyben fennmaradt.

A műkincseyüttes történetét a 20. században még

inkább beárnyékolta a háború.¹ 1919 márciusában, a vesztes háború sújtotta Budapesten proletárforradalom tört ki. A megalakult tanácskormány egyik első intézkedésként államosította a magántulajdonban lévő műkincseket. Az Esterházy-kincstár válogatott darbjait is lajstromba vették és Fraknóról Budapestre szállították, ahol az Iparművészeti Múzeumban helyezték el. A kincsek biztonságos őrzése céljából a múzeumigazgató, Végh Gyula földszinti lakásának egyik helyiségét átalakították, ablakát befalazták. Itt a műtárgyak nemcsak a kommün 133 napját, de az azt követő román megszállást is sértetlenül átvészelték. Esterházy Miklós herceg (1869–1920) – bizalma jeleként és az adott politikai helyzetet is figyelembe véve – ezután is az Iparművészeti Múzeum őrzésében hagyta letétként a kincstár darbjait, melyekből már 1920 áprilisában kiállítás nyílt a múzeum első emeletén.

A két tágas teremből álló új állandó kiállítás előzetes bejelentkezéssel volt látogatható. Az elsőben textilművek, viseletek, nyergek, lótarakók, fegyverek és órák, a másodikban arany- és ezüstdrágaságok, ötvösművű foglalatba helyezett nemes anyagú, például

hegyikristályból és más drágakőásványokból faragott műkincsek, elefántcsont faragványok, fajanszok és keleti porcelánok kerültek közszemlére. A múzeum munkatársai ismeretterjesztő előadásokat is tartottak a kincsekről.

A Tárnok utca 9–13. (Budapest I. ker.), az Esterházy-palota romjai a budai Várban 1945-ben | Tárnok street (Budapest, 1st district), ruins of the Esterházy palace in the Castle District of Buda in 1945
Fotó: Fortepan / Archiv für Zeitgeschichte ETH Zürich / Agnes Hirschi

Az *Opus 735* című kiállítás első szakaszának molinólabirintusa ennek az egykori kiállításnak a képeit idézi föl. Az archív fotókon még ép állapotban láthatók a kiállítás későbbi szakaszának vitrinjeiben elhelyezett roncok. A műtárgypusztulás története pedig már a második világháború éveire nyúlik vissza.

Amikor az Esterházy-termeket 1942-ben bezárták, Magyarország már hadban állt, az Iparművészeti Múzeum pedig – önállóságát veszítve – a Magyar Nemzeti Múzeum egyik szervezeti egységévé működött. A kincseket a Nemzeti Múzeum épületének óvóhelyén helyezték el. 1944 őszétől a front egyre közelített a főváros felé. Zárult az ostromgyűrű Budapest körül, amikor 1944 decemberében Esterházy Pál herceg (1901–1989) a kincseket elszállította a múzeumból.

A Tárnok utcai Esterházy-palota romjainak feltárása 1949-ben
Exploring the ruins of the Esterházy palace in Tárnok street in 1949
Fotó: Iparművészeti Múzeum Adattár (NLT_100670_2)

A múzeumi szakembereknek is csak feltételezéseik voltak a kincsek rejtkehelyéről, egészen 1948 decemberéig, amikor a herceg fölkereste az Iparművészeti Múzeum akkori igazgatóját, Voit Pált. Bejelentette, hogy a kincsek a hamarosan hatósági bontás alá kerülő, lebombázott Tárnok utcai Esterházy-palota romjai alatt rejtőznek, és felkérte a múzeumot, hogy kísérelje figyelemmel, illetve kezelje továbbra is letétként az előkerülő műtárgyakat.

A budai Várban, a Mátyás-templom szomszédságában, a Tárnok utcában állt egykor „[...] szélesen és nyugodtan [...]”, csak egy emelettel, de vagy hat házhelyen [...]” a 40 szobás palota. A világháború alatt svájci követség is működött az épületben, ezért is gondolhatta Esterházy Pál, hogy itt biztonságosabb helyen lesznek a felbecsülhetetlen értékű műkincsek. A sors és a háború azonban közbeszólt. Alig néhány héttel az odaszállítását követően, 1945 januárjában bomba hullott az épületre, melynek romjai maguk alá temették a pincébe rejtett kincsesládákat.

A roncsolódott műkincsek állapotát a romok alatt eltöltött négy év is súlyosbította. Több műkincs sajnos visszavonhatatlanul megsemmisült. Az esőnek,

UNGI István és SZVETNIK Joachim a vezekényi tál restaurálásán dolgozik az Iparművészeti Múzeum Ötvösműhelyében 1960-ban | István UNGI and Joachim SZVETNIK working on the restoration of the Vezekényi dish in the goldsmiths' workshop of the Museum of Applied Arts in 1960
Fotó: Iparművészeti Múzeum Adattár (FLT 14338)

Borosnyámból, ametisztból és jáspisből faragott 17. századi műkincsek maradványai az Iparművészeti Múzeum Opus 735 című kiállításán
 Remains of 17th century artworks carved of amber, amethyst and jasper in the Opus 735 show of the Museum of Applied Arts
 Fotó: Soltészné Haranghy Ágnes / Iparművészeti Múzeum

Az Ottavio MISERONI műhelyében készült Sárkány alakú díszerleg maradványai | Remains of the ornamental cup shaped like a Dragon made in Ottavio MISERONI's workshop | Milánó, 1600 körül, hegyikristály; aranyozott ezüsfoglalatok; türkíz, rubin, smaragd; festett zománcdíz; egykori magasság: 23,5 cm, hosszúság: 36 cm (Iparművészeti Múzeum, Budapest, ltsz.: Ej 170)
 Fotó: Áment Gellért

hónak, fagynak kitett műtárgyak nagy része darabokra tört, eldeformálódott, megégett, a földben szétázott, szétmállott. Szétszóródott, összekeveredett töredékeiket csak szakszerű ásatás keretében lehetett felszínre hozni. A nehéz körülmények közt, téli hidegben, rendőri felügyelet alatt, fokozott ütemben zajló, Gerevich László vezette feltárás az első kincsesláda felbukkanásától kezdve éjszaka, reflektorok fényében is folyt. A töredékek azonosításában az Iparművészeti Múzeum művészettörténész szakemberei: Mihalik Sándor, Csányi Károly és Csernyánszky Mária működtek közre. A lelőhely földjét többször is átvizsgálták, az egyes mozzanatok fényképekkel dokumentálták. A kincsmaradványokat – Esterházy Pál kérése szerint – előzetes azonosítást és gyors állapotfelmérést követően az Iparművészeti Múzeumba szállították, ahol ekkoriban létesültek a restaurátorműhelyek. Megkezdődött a töredékek pontosabb azonosítása és konzerválása.

A maradványok rendszeres átrostálását az Iparművészeti Múzeumnak a teljes kincstári anyagot, archív fotóit, szöveges leírásait jól ismerő restaurátorai ma is folyamatosan végzik. Az *Opus 735* kiállítás azokat az extrém mértékben sérült és hiányos roncsokat mutatja be, amelyek esetében már nem beszélhetünk hagyományos értelemben restaurálásról. (Bár romos állapotuk révén paradox módon rendkívül hasznos készítéstechnikai információkkal is szolgálnak a kutatóknak.) A mai restauratori etika már tiltja a visszafordíthatatlan beavatkozásokat, hiszen csak így őrizhetők meg a műtárgyak eredeti információi a jövő kutatói számára.

Rendhagyó feladatot jelentett a kiállítás megrendezése, hiszen nem ép műtárgyakat, hanem számos apró töredéket kellett a vitrinekben elrendezni. A műtárgyak sorba rendezése a két világháború közti kiállítás termeinek rendszerét követi. Jórészt török nyergeket és lótarakokat magába foglaló textilemlékekkel kezdődik, melyekhez fegyverek roncsai társulnak. Ezt követik az egykor ötvösművű foglalatokkal ellátott, nemes anyagokból faragott díszedények maradványai. A kiállítás kiemelkedő darabja a fertődi Esterháza Kulturális, Kutató- és Fesztiválközponttól kölcsönzött reneszánsz ötvösmű, az úgynevezett *Losonczy-tál és -kanna*. A bemutató jelképe is lehetne az a bíborfestésű, aranyozott ezüstbe foglalt, restaurált fajanszkorsó, amelynek ábrázolását sokáig Bellonával, a háború istennőjével azonosították, pedig valójában Pax, a Béke megszemélyesítője.

A különböző mértékben károsodott maradványok helyreállítása a kincstár legjelentősebb, illetve a könnyebben helyreállítható darabjaival kezdődött. Ezzel párhuzamosan sorra nyíltak az Iparművészeti Múzeumban az Esterházy-kincseket önállóan vagy tematikusan bemutató kiállítások. Ezt a folyamatot

érzékelte a kiállítás harmadik szakaszának kronologikus fotóösszeállítása. Ezen az idővonalon nemcsak az ez idáig restaurált műkincsek válogatása szerepel, de a múzeum restaurátorainak és restaurátorműhelyeinek, valamint az Esterházy-kincsek kiállításainak fényképei is föltűnnek a hőskortól napjainkig.

Opus 735 – A háború nyomai az Esterházy hercegi kincstár műtárgyain című kiállítás (részlet) | Opus 735 – Traces of War on Artworks from the Treasury of the Princes Esterházy (exhibition photo)
Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2022
Fotó: Szalontai Zoltán / Iparművészeti Múzeum

A kiállított roncsok háborús *mementó*ként várják, hogy a szakemberek által a számukra legideálisabb módon, egyedi vagy kísérleti módszerekkel megmentve, esetleg rekonstruálva, régi szépségüket minél teljesebben és hitelesebben felidézhessek. Így egykor talán újra hiteles összképet alkothatunk majd ennek a Magyarországon egyedülálló módon egységében megmaradt főúri kincstárnak a gazdagságáról. Jelen állapotukban pedig a kincstár hányatott sorsáról, történetéről szolgálnak máig szóló tanulsággal.

PANDUR Ildikó
művészettörténész, a kiállítás kurátora

(Opus 735 – A háború nyomai az Esterházy hercegi kincstár műtárgyain. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2022. július 28. – október 15. Kurátorok: Pandur Ildikó, Pásztor Emese)

1. Az Esterházy-kincstár 20. századi történetét feldolgozó, az *Opus 735* című kiállítás alapjául is szolgáló kiadvány: Horváth Hilda: *Nemzeti kincstárunk, az Esterházy hercegi kincstár 20. századi története*. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2014.

2. Szerb Antal: *Budapesti kalauz marslakók számára*. Kolozsváry Sándor rajzaival. Nyomtatta Löbl Dávid és Fia. Budapest, 1935.